
***Военно-Промислен Комплекс:
Как се печели от Национална
Сигурност***

Георги Цветков

ноември 2015 г.

Георги Цветков, Военно-Промислен Комплекс: Как се печели от Национална Сигурност

Резюме: За разлика от България и бившето „Съветско пространство“ в развитите западни общества понятието Военно-промишлен комплекс не се асоциира с държавните предприятия произвеждащи продукти с военно предназначение. Military-Industrial complex описва своеобразното „съглашение“ между военната организация и частния индустриален капитал, което води до взаимноизгодно сътрудничество. Военната организация се нуждае от способности, за да изпълнява задачите си – често – реализация на скъпи инвестиционни проекти. Те се нуждаят от финансиране (бюджет), изискващо политическа подкрепа. Тази подкрепа рядко идва само заради съображенията, касаещи националната сигурност – както обществото, така и мнозинството от неговите политически представители обикновено имат по-прозаични интереси. Индустрията е доставчикът на необходимите за военната организация продукти. Тя директно печели от военните поръчки. Но за разлика от военната организация, която е подчинена в държавната структура, индустрията има възможността директно да влияе на политическите решения. Ако „националната сигурност“ понякога е абстрактна, то спонсорството, работните места и данъците са проблеми пряко касаещи както управляващите, така и бизнеса. Това е причината за появата на военно-промишления комплекс – военната организация се нуждае от ново оборудване, за да изпълни задачите си в интерес на националната сигурност, а индустрията – от мащабни държавни поръчки - win-win. Преходът, характерен с нерегулирани отношения между държавата и бизнеса, основаващи се на елементарни краткотрайни корупционни схеми е към своя край. В страната има установени относително големи за нашите мащаби икономически субекти. Държавата, макар и бавно, се отдалечава от варианта да се превърне в „черна дупка“ между Европа и „Евразия“. Нейното място е сред развитите европейски държави и рано или късно и в България източното отношение между държавата и бизнеса ще бъде заменено със западното – в интерес и на двете страни и обществото като цяло.

Tsvetkov, Georgi. *Military-Industrial Complex: How to profit from the National Security*

Abstract: The meaning of “Military-industrial complex” in the former “Eastern bloc” European countries is different from that of the famous farewell speech of the US President D.D. Eisenhower . The VPK (Military-industrial complex) consists of the state owned military industry during the Soviet era. Few of these enterprises survived the end of the Cold war, especially those in the new NATO and EU member states. Almost all “successful stories” are about private or joint public private companies. Bulgaria should change its understanding of Military-industrial complex from this of the Soviet era VPK to that of Eisenhower speech. The idea is not to „avoid” the democratic institutions, but to establish mutually benefit relations between the Government (MoD) and the private business from the perspective of a small country with still developing heavy industry.

Keywords: defense policy, defense politics, defense industrial policy, defense procurement policy, defense acquisition, defense economics, small state, military-industrial complex, public-private partnership, Bulgaria

Текстът е лицензиран под [Creative Commons Признание-Некомерсиално-Без производни 2.5 България License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/bg/)

Редактори: проф. Тодор Тагарев, доц. Велизар Шаламанов,
доц. Венелин Георгиев, посл. Валери Рачев

ВЪВЕДЕНИЕ

В България и страните от бившата съветска сфера на влияние, понятието Военно-промишлен комплекс (ВПК) се свързва с огромните по своите мащаби държавни предприятия от военната (отбранителната) индустрия. Изградени да послужат за подготовката и да се използват в хода на провеждането на Третата световна война, тези предприятия в голямата си част не надживяват рухването на „Източния блок“ и не успяват да се превърнат в жизнени икономически субекти.

Военно-промишленият комплекс (*Military-Industrial Complex*) в смисъла на прощалната реч на президентът на САЩ Д.Д. Айзенхауер е нещо различно - неофициална система, изградена между представители на индустрията, въоръжените сили, държавния апарат и законодателната власт. Според него, тя заобикаля официалните публични институции и е в състояние да застраши демократичното функциониране на САЩ. Демократичното развитие на САЩ и другите индустриални западни държави след Втората Световна война опровергават тези крайни предупреждения. Но президентът със сигурност не говори празни приказки.

Факт е, че всички развити държави в света са изградени върху принципите на демокрацията и свободния пазар. Също така е факт, че гласоподавателите в тези страни понякога имат променливи и крайни мнения и са подвластни на популизъм. Последният в общи линии се изразява в отлагане или отказ от непопулярни реформи, натиск за повече публични разходи за социални програми и в общия случай – загуба на фокус върху бъдещето и националния интерес.

В своята реч президентът Айзенхауер посочва тенденция, която всъщност носи устойчивост на демократичните общества – въпреки променливите настроения на гласоподавателя, ограничения мандат на правителствата и често безотговорното поведение на политическите партии. При пълно съблюдаване на демократичните правила и принципи, големите икономически субекти, заедно с армията, външнополитическия апарат, разузнавателните организации и останалата висша държавна администрация са носители на устойчивост и консерватизъм – те трябва да преодоляват или смекчават временните настроения на „публиката“ в името на дългосрочните национални интереси. Факт е, че въпреки съществуващите моментни настроения, нито една от големите развити индустриални държави не прави резки движения в сферата на своята национална сигурност и по-специално – в изграждането на ключови способности и свързаните с тях инвестиционни програми. Разбира се, това не е елементарна „подкрепа на родното производство“ – лозунг, напомнящ на отминало вече време. Става въпрос за устойчива политика на съчетаване на демократичните и пазарни принципи с националните интереси и интересите на индустриалния капитализъм – движещ фактор във всяка една развита държава¹.

---

¹ Defence Procurement and Industry Policy: A small country perspective от Stefan Markowski, Peter Hall и Robert Wylie от издателство Routledge, 2009 е посветена специално на механизма на реализацията на инвестиционните проекти, като авторите сериозно засягат дилемите с избор на доставчик, които стоят пред малките държави. Трябва да се има предвид, че под „малки държави“, те имат предвид такива като Холандия, Испания, Австралия, Израел, Сингапур и др. US Defense Politics: The origins of security policy от Harvey M. Sapolsky, Eugene Gholz и Caitlin Talmadge, Routledge, 2008 изследва специфично начинът на формиране на отбранителната политика на САЩ и влиянието на специфични интереси върху нея.

ПРОБЛЕМЪТ

България е страна, в която тази установена практика липсва. Причините са множество, но основната може би се дължи на факта, че страната все още се намира в състояние на „посткомунизъм“ – т.е. механизмите и практиките на функциониране на „развитите“ западни общества все още не са трайно установени. В тази връзка и разбирането за общи интереси между бизнеса и държавата (по-специално в системата за национална сигурност) едва си проправя път.

Отношенията между държавата и бизнеса са меко казано „странни“. От една страна – държавата (правителствата и администрацията) не изглежда да се стремят да създават добри условия за бизнеса като цяло. Понякога сме свидетели на отношение към него единствено като към източник на приходи – при това не особено умно отношение, защото източникът не трябва да бъде задушаван. От друга страна е факт, че обществените поръчки могат да бъдат едновременно източник на огромни печалби за отделни фирми и да ощетяват обществото заради предоставянето на некачествена услуга и/или твърде завишена цена. Този „бизнес“ не се основава на пазарно предимство, а на злоупотреба с власт и еднакво вреди на всички, освен разбира се, на преките участници.

В тези условия, намирайки се под въздействието едновременно на собствените си интереси, навици от миналото и непрекъснат политически натиск, висшата държавна администрация не е в състояние да бъде носител на устойчивост и консерватизъм. Нейният „традиционализъм“ се изразява в упорита съпротива срещу реформиране, което би нарушило „комфорта“, би поставило по-високи стандарти и би изисквало по-ефективно и ефикасно използване на публичния ресурс.

Въоръжените сили, нямайки усещане за въвличане в голяма криза в обозримо бъдеще и чувствайки се изолирани от обществото, се превръщат все повече в чиновнически организация (този процес в относително малка степен засяга „войските“ и в по-голяма – управленските органи). Идеята за придобиване на нови способности е практически изоставена. Почти цялата енергия на експертизата се насочва към „съхраняване“ на наличната структура, личен състав и техника. Мисленето в перспектива се превръща в теоретично занимание без практически смисъл.

На този фон правителствата се съсредоточават главно в политики, които биха удовлетворили „публиката“ – разхищение на бюджетен ресурс, липса на реформи (публичните служители са също част от „публиката“), административен натиск върху икономическите субекти и не на последно място – загуба на фокус върху дългосрочния национален интерес.

КОНЦЕПЦИЯТА

Като част от завършването на „Прехода“ и преминаването на България в релсите на развитие на западните демократични държави, е съвсем естествено „военно-промишлен комплекс“ осигуряващ стабилно развитие на нацията и държавата да бъде създаден. Той трябва да се основава на сътрудничеството между основните икономически субекти, армията, външнополитическите структури, разузнавателните организации и висшата държавна администрация като цяло. Най-важното условие за неговото създаване е единството между интересите на тези центрове и фактът, че те, в своята общност, са основните сили определящи и защитаващи националните интереси. Не на последно място - ако в определени моменти България и Европа са имали лукса да смятат, че националните интереси и националната сигурност зависят все по-малко от употребата на сила, то развитие на средата показва навлизане в нов период.

Взаимоотношенията между армията и бизнеса са основния елемент на тази система. За разлика от западните индустриални демократични държави, Въоръжените сили в България не представляват сериозен интерес за бизнеса. Формирането на средата за сигурност, която позволява в България да съществуват относително устойчиви условия за икономическа дейност (стабилност, заради която сме член на НАТО и от там – на ЕС), за съжаление не се разбира и оценява подобаващо. При бюджет от около 1 млрд. лв.² (значителна за българските стандарти сума), около 750 млн. лв. са за заплати и други разходи за персонал. Макар да имат отражение върху бизнеса под формата на потребление, тези пари не се усещат пряко (също както и въздействието на средата за сигурност). Оставащите 250 млн. лв. покриват „режийни разходи“, разходи за бойна подготовка, поддръжка и ново оборудване. Капиталовите разходи и част от разходите за текуща издръжка много често не се отразяват пряко на българския бизнес – т.е. не отиват при него или се разпределят на основата на различни „свързаности“ между ръководството на държавата и отделни стопански субекти. Така бизнесът разглежда разходите за отбрана предимно като тежест, а армията се съсредоточава върху запазването на разходите за личен състав, с цел поддържане на численост и социални условия. В крайна сметка се достига до затваряне на системата за отбрана, стремеж за намаляване на разходите за отбрана от страна на бизнеса и изоставяне на инвестиционните програми. България (на равнище общество, ключови икономически фактори и основни политически сили) изглежда не вижда смисъл от инвестиции в отбраната.

Един милиард лева годишно, при настоящата структура от над 35 хиляди военнослужещи и цивилни в структурата на Министерство на отбраната са пари изразходвани крайно неефективно, тъй като вътрешното им разпределение е приблизително 74:22:4 % (личен състав:текуща издръжка:капиталови разходи). Т.е. не може да става въпрос за поддръжката на съществуващи способности, без дори да се говори за придобиване на нови. Това положение не благоприятства нито армията, нито икономиката, нито държавата като цяло. То следва да бъде променено, с отчитане на мотивите на всички заинтересовани страни.

---

² Доклад за състоянието на отбраната и Въоръжените сили на Република България през 2014 г., МО, 2015, стр. 7-12 http://www.mod.bg/bg/documents_strategicheski.html дава добра обща картина на ресурсната среда. По-долу в текста на Доклада е посочено и как средствата се разпределят по програми.

На първо място: трябва да бъде ясно, че сегашните 1 млрд. лева не биха могли да позволят развитие, т.е. генериране и инвестиране на свободен ресурс, дори при по-малка структура и численост на Въоръжените сили. Всяка програма за развитие предполага увеличение на разходите до равнищата от над 1,5 млрд. лева годишно³. По време на пика на разходите за отбрана (като стойност) – през 2007-2008 годишно се отделят 1,4-1,5 млрд. лв. при БВП от 60-69 млрд. лв.⁴. Сега при БВП от около 80 млрд. лв. (2014), държавата може да си „позволи“ само 1 млрд. лв. Увеличеният разход може да стане за сметка на други правителствени програми със съмнителна ефективност – предимно от социалната сфера.

На второ място: по-големи разходи за отбрана не трябва да водят до повече „спокойствие“ в системата – по-голяма структура и личен състав са абсурд. Качественият подбор и оптимизирането на процесите (и структурите) в армията са задължителни. По-големите разходи трябва да се съчетаят с преглед на структурата, за да се отстранят от нея всички ненужни елементи.

На трето място: целта е да се освободят пари за инвестиции – т.е. разходите за личен състав да са в размер на до 40-50% от бюджета (при бюджет от 2% или дори 1,5% от БВП равнището 40% е напълно постижимо). Част от останалите 50-60% са константа – тези за режийни разходи, зависещи от пазарни монополисти (електричество, водоснабдяване, отопление). Но всички останали могат да се управляват – както тези, които влизат в категорията „текуща издръжка“ (от канцеларски материали и храна, през различни услуги, до гориво, резервни части и боеприпаси), така и капиталовите (ново оборудване и инфраструктура). Това би означавало от няколко стотин милиона до над един милиард годишно, които могат да се бъдат управлявани. Тогава усещането на бизнеса няма да бъде за неосезаемото понятие (докато не да се загуби) „сигурност“, а за значителен финансов ресурс под формата на държавни поръчки. През 2007-2008 само капиталовите разходи достигат над 400 млн. годишно – при личен състав с поне 20% по-голям отколкото сега.

На четвърто място: България не е страна с развито тежко машиностроене. Следователно значителна част от ресурса за капиталови разходи и част от разходите за текуща издръжка (резервни части) ще отиват към компании, работещи извън България. Основните системи въоръжения не могат да бъдат доставени от българската индустрия. Това намалява ентузиазма на българската икономика да желае по-големи отбранителни инвестиционни разходи. Част от причините за това неразбиране се дължат на армията и Министерството на отбраната.

---

³ В Бялата книга за отбраната и Въоръжените сили на Република България от 2010 г. е разходите са заложи като 1,5% от БВП. Този процент никога след 2010 не е достиган и едва ли ще бъде достигнат в обозримо бъдеще. Проф. Тодор Тагарев счита, че по тази причина Програмата за развитие на отбранителните способности на Въоръжените сили на Република България 2020 ще остане просто проект, виж: *За отбранителната политика на Република България 2015-2020*, CSDM Views 32, октомври 2015, <http://it4sec.org/bg/article/za-otbrantelna-politika-na-republika-blgariya-2015-2020>. Още през 2010-2011 беше ясно, че 1,5% е оптимистично очакване. И то – в две посоки. Оптимизъм, че ще се достигне такова равнище на финансиране и оптимизъм, че дори с 1,5% може да се достигне качествено ново равнище на способностите на Въоръжените сили виж: Г. Цветков, Модернизация или Превъоръжаване: Отбранителната инвестиционна политика в контекста на проекта за Стратегия за национална сигурност, Асоциация „Дж.Маршал“, Security Focus and Security Setor Watch, Изд. 7, Бр. 18, Февруари 2011, www.gcmarsshall.bg/security/issues/22/index.shtml

⁴ Данните са на основа на годишните доклади по отчета за изпълнението на държавния бюджет на Република България, налични на интернет адреса на Министерство на финансите.

Българската индустрия не е в състояние да разработи и произведе съвременна високотехнологична бойна машина на пехотата, танк, самоходна артилерийска установка, многоцелеви изстребител и т.н. Но това е вярно, само ако говорим за цялостен продукт. Този факт не пречи на българската икономика да бъде ангажирана – т.е. да има значителна, ако не и основна част в усвояването на „свободните“ средства за отбрана. „Непостижими“ са само основните системи въоръжения и то – частично. При голяма част от проекти за тяхното придобиване от доставчика може да се изиска използването на български (или базирани в България) подизпълнители. Това е практика използвана от практически всички европейски държави със среден и по-малък размер (дори такива като Испания, които са по-скоро големи по нашите разбирания). В България не се извършва и цялостно производство на автомобили, но това не пречи на отделни компании да са интегрирани в процеса воден от световна корпорация. Бойните машини са несравнимо по-сложни (и високотехнологични) системи и съответно предоставят и повече възможности за включване на същия принцип.

Освен това всеки проект за придобиване на основна система въоръжение съдържа в себе си много съпътстващи елементи (от инфраструктура, през доставка на консумативи и поддръжка) които могат да бъдат изпълнявани от български компании.

И последно, но може би първо по важност : Българският индустриален капитал има не просто пасивната роля на потенциален доставчик. Той е център на влияние, който е в състояние да задвижи процеса на реструктуриране на държавните разходи (увеличени разходи за отбрана) и реструктуриране на самата отбранителна система – за генериране на повече „свободен“ ресурс, който да може да бъде усвоен от българската икономика. Във всяка развита демократична държава големите икономически субекти са политически фактор – понякога с решаващо въздействие върху политиката на Правителството. Това въздействие е факт и днес - но по ръба на закона и в интерес на отделни субекти. Съвсем естествено е влизането на България в релсите на развитие на западните държави да промени тази практика. Вместо това е възможно реализирането на действително цялостна политика в интерес както на икономическите субекти, така и на националната сигурност на страната.

РЕАЛИЗАЦИЯТА

В среда като българската, както обществото, така и партньорите ни от НАТО и ЕС съвсем естествено ще изпитват опасения, че „Военно-промишленият комплекс“, т.е. сътрудничеството между държавата и бизнеса може да е източник на корупционни практики. Такива опасения биха могли да възникнат дори в Министерство на отбраната и бизнеса и поради недоверие да провалят проекта. Следователно трябва да бъде предложен модел, който да гарантира едновременно ефективност на сътрудничеството и максимална прозрачност.

На първо място: нека дефинираме задачите...

Основната задача е Министерство на отбраната, чрез своите поръчки да създаде условия за вливане на капитал и върхови технологии в българския бизнес.

Съпътстващата задача е това да става чрез система, която едновременно гарантира максималната възможна прозрачност и позволява оптимизиране на управлението на поръчките.

Решението следва да обхваща както стратегическите инвестиционни проекти, чийто главни изпълнители ще са чуждестранни корпорации (европейски или северноамерикански), така и „текущите отношения“ между МО и бизнеса. В първият случай фокусът ще е поставен

върху въвлечането на българския бизнес в доставките, а във втория – в подобряване на ефективността и установяването на прозрачни, взаимноизгодни отношения.

И в двата случая, от ключово значение е създаването на платформа за сътрудничество между МО и бизнеса – нека го наречем *Индустриална асоциация* към МО. Тази асоциация трябва да включва всички български компании, които имат капацитета и интереса да участват в изпълнението на военните поръчки. Към асоциацията ще се създаде Регистър на индустриалния капацитет, който да бъде използван при вземането на решения както по изпълнение на текущи поръчки на МО, така и при договарянето на участието на български компании в реализацията на големи инвестиционни проекти.

Асоциацията ще подпомага изготвянето на стратегии, ще съвещава и ще контролира (легитимира) коректните взаимоотношения между МО и бизнеса. Тя ще е ключова в ЛЕГИТИМИРАНЕТО на взетите решения и в осигуряването на прозрачност, контрол и ДОВЕРИЕ относно начина на изразходване на обществените ресурси.

Стратегическите инвестиционни проекти са тези, за придобиване на нови основни системи въоръжение и техника. Тяхната цена обикновено започва от няколко десетки милиона лева и може да достигне до над 1,5 - 2 млрд. лева. При голяма част от тези проекти българският бизнес не може да предостави цялостно решение. Главната задача е МО да играе посредническа роля между българския (базиращият в България) бизнес и чуждестранните доставчици и да осигурява включването му като подизпълнител. МО и Индустриалната асоциация ще предоставят платформа за посредничество на основа на Регистъра на индустриалния капацитет и разбивката на дейностите в проекта (WBS)⁵.

Държавните предприятия – основното решение е да бъдат включени в публично-частни партньорства – държава, чуждестранен доставчик, български частни компании (при възможност). Поддържането на държавни предприятия само за сметка на поръчки от Българската армия е практически невъзможно. Поръчките за тежко оборудване (машиностроене) от други държави – твърде ограничено в краткосрочен план (ако въобще е възможно). От друга страна, максималната възможна част от производството на ново оборудване и особено поддръжката му, трябва да се осъществяват в България. Решението е инкорпорирането на съществуващите държавни мощности в световните корпорации, при участие на българския бизнес. Това би могло да се извърши чрез установяването на смесени дружества, в които държавата участва със собственост и поръчки, а частните дружества (чуждестранни и доколкото е възможно – български) с техните капитали и технологии и, не на последно място, име (марка/бренд), които да позволяват излизане на международния пазар.

Рутинни доставки са тези, които в по-голямата си част се включват в текущите разходи. Трябва да се отбележи обаче, че в България като капиталови разходи се обявяват и такива за някои резервни части или консумативи, които нормално трябва да се считат за текущи разходи.

---

⁵ Може би най-добрият източник по отношение на управлението на проекти въобще и в частност – на отбранителни инвестиционни проекти, е порталът Acquisition Community Connection на Defense Acquisition University <https://acc.dau.mil/CommunityBrowser.aspx> и по-специално периодично обновяваната Defense Acquisition Guidebook.

С оглед на по-голямата финансова дисциплина и контрол в МО има свърхцентрализация на управлението на ресурсите. От друга страна, на по-ниско равнище са налице ненужни усложнения на изискванията при организацията на обществени поръчки. В това отношение е необходим подход, който да позволи децентрализация на управлението на разходите и в същото време – да не натоварва бойните командири ненужно – командирите на бригадите, полковете и батальоните (със съответните еквиваленти във ВВС и ВМС) са командири, а не мениджъри или администратори (независимо от преобладаването на тези функции в мирно време). Същото важи и за техните щабове.

МО може да приеме публичен *Каталог за доставка на стоки и услуги*. Всички консумативи (вкл. резервни части) могат да бъдат включени в него. В зависимост от продукта, могат да бъдат включени от един до няколко доставчика (например в различен ценови клас или с различно регионално базиране). Доставчикът печели правото да бъде включен в Каталога пред МО (централизирано), а размерът на доставките се определя според индивидуалните поръчки на по-ниските равнища, в рамките на делегираните им бюджети. Всяка година каталогът ще подлежи на актуализация (проверка на капацитета/условията на спечелилия и приемането на нови оферти). Единна електронна система за управление на доставките може да следи наличието на стоки (артикулите по Каталога) у потребителите и по този начин да спомага едновременно наблюдението на наличностите и да възможностите за злоупотреби. Дори някои консумативи, които пряко касаят бойната готовност биха могли да бъдат поръчвани децентрализирано, в рамките на разполагаемия бюджет, според утвърдения Каталог. Резервите за извънредно/ военно положение могат да бъдат закупвани централизирано (периодично и по годишен план „спускани“ за усвояване в учебния процес, поради изтичаща годност). *Публичността на доставчиците и изискванията към тях*⁶ ще са един от най-силните гаранتي за избягването на корупция. Така би се установила съвременна децентрализирана система за управление на доставките, съчетаваща гъвкавост и отговорност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

България все още е подвластна на разбирания установени по време на комунистическия режим и развили се по време на „Прехода“. Едно от тези разбирания касае отношенията между държавата (в частност Въоръжените сили) и бизнеса. От една страна, те са маркирани от недоверието на държавната организация към икономическите субекти, тяхната коректност спрямо задълженията им по договори и носталгия към времето, когато индустрията е била държавна. От друга страна, тъй като не усещат пряка полза от разходите за отбрана и военните поръчки, частните икономическите субекти възприемат Въоръжените сили просто като консуматор на ресурс. Тъй като България бавно, но сигурно напусна времето на „Прехода“ и заема своето място сред държавите от ЕС, е напълно естествено и тук да бъдат установени нормалните, взаимноизгодни отношения между двете страни. За разлика от много други обществени фактори, частният индустриален капитал и Въоръжените сили в най-голяма степен разбират и са ангажирани в реализирането на националните интереси.

⁶ В специалните случаи, когато изискванията са специфични, доставката може да е централизирана, но и без друго тогава броят на доставчиците е ограничен. Дори част от боеприпасите, използвани в учебния процес, могат да се поръчват децентрализирано.

БИБЛИОГРАФИЯ

Harvey M. Sapolsky, Eugene Gholz, Caitlin Talmadge, *US Defense Politics: The origins of security policy*, Routledge, 2008

Stefan Markowski, Peter Hall, Robert Wylie, *Defence Procurement and Industry Policy: A small country perspective*, Routledge, 2009

Бялата книга за отбраната и Въоръжените сили на Република България, 2010 г.

Г. Цветков, Модернизация или Превъоръжаване: Отбранителната инвестиционна политика в контекста на проекта за Стратегия за национална сигурност, Асоциация „Дж. Маршал“, Security Focus and Security Setor Watch, Изд. 7, Бр. 18, Февруари 2011, www.gcmarshall.bg/security/issues/22/index.shtml

Доклад за състоянието на отбраната и въоръжените сили на Република България, Министерски съвет на Република България, 2015, http://www.md.government.bg/bg/doc/drugi/20150325_Doklad_MO_2014.pdf

Тодор Тагарев, *Доклад за отбранителната политика на Република България 2015-2020*, CSDM Views 32, октомври 2015, <http://it4sec.org/bg/article/za-otbranitelna-politika-na-republika-blgariya-2015-2020>.